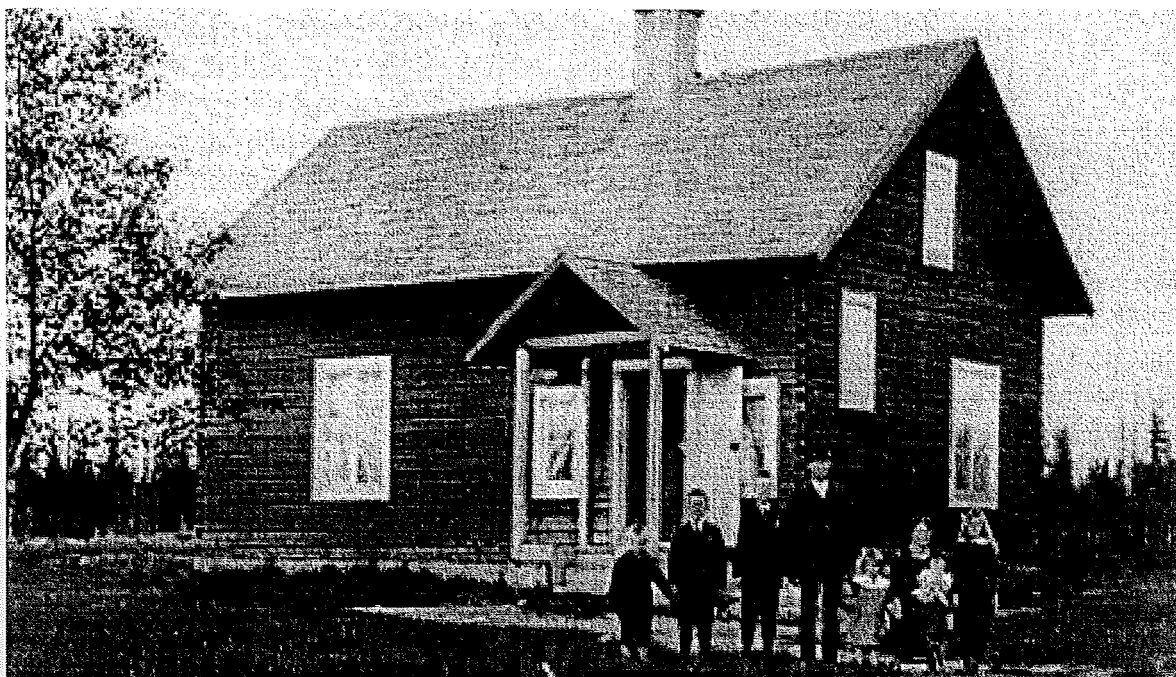

KRONOPÄRKERNA KOLONISERAS

- LIVET SOM KRONOTORPÄRE

**EN SKOGSHISTORISK ESSÄ SKRIVEN AV
ELISABET CARLBORG
APRIL 1997**

INLEDNING

Mitt intresse för kronoparkernas kolonisatörer väcktes då jag läste boken "Kronotorpens folk" av Bo Malmberg. I boken berättar torpare och torparehustrur om sina hårda liv på kronotorpen och om kampen de förde mot domänverket och staten. Alla dessa samlade levnadsöden kan sägas vara upptakten till att denna essä blev skriven. Min avsikt har varit att ta reda på vad det egentligen var som ledde fram till att kronoparkerna koloniserades. Sett utifrån dagens perspektiv låter det otroligt att familjer faktiskt valde att bygga upp en ny tillvaro i de avlägsna skogsområdena, ofta långt ifrån civiliserade trakter. Jag har valt att rikta in mig på kronotorparna, den grupp av kolonisatörer som framför allt rekryterades för att säkra tillgången på arbetskraft åt domänverket.

KRONOPARKERNA - EN BAKGRUND

År 1883 inrättades Kungliga Domänstyrelsen. Styrelsen hade som målsättning att *"...hushållningen å statens skogar bedrifves efter uti skogligt och ekonomiskt hänseende sunda principer"* (Malmberg 1975, s. 16). Under 1880-talet blomstrade den privata svenska trävaruindustrin. Arbetare vandrade från Värmland och Dalarna för att jobba i skogen i Norrland, som betraktades som ett framtidsland.

Statsmakten, Kronan, började även de inse skogens värde. Avvittringen hade pågått i över 200 år och stora skogsarealer hade skänkts bort till enskilda medborgare. Först i början av 1900-talet slutfördes avvittringen av kronojord. De skogar som återstod när bönder och nybyggare "fått sitt", började från 1870-talet avsättas i sk kronoparker. De största kronoskogsområdena i norra Sverige återfanns i de extrema glesbygderna, ofta i ödemarksområden med bistert klimat och karg jordmån; områden som tidigare inte ansetts värda att kolonisera (Ebeling 1959). Domänstyrelsen fick, efter sitt bildande, ansvar för att göra affärer med timmer, sköta och bevaka kronoparkerna i Norrland.

Frågan om hur kronoparkerna skulle skötas vållade stor debatt. Att man skulle satsa på en kolonisation av parkerna var väl de flesta överens om, men motiven därtill var tämligen varierade. Som en parentes kan nämnas att såväl legal som illegal nybyggesverksamhet i viss mån förekommit på kronoparkerna tidigare, men det tänkte jag inte gå in på här. Domänstyrelsen hade strikt skogsekonomisk inställning till kolonisationen. Endast där det var till fördel för parkernas vård och skötsel skulle upplåtelse av hem åt den "lösa befolkningen" få ske. Länsstyrelsen i Norrbotten ansåg istället att den rikliga förekomsten av odlingsmark på kronoparkerna var skäl nog att tillåta kolonisation. Från riksdagshåll kom helt andra motiv, som sa att man genom att låta mindre bemedlade få trygghet i att skaffa sig ett eget hem och jord att bruka skulle hejda de socialistiska idéernas framgångar bland folket. Detta skulle bli lösningen på samhällsproblemen och "den röda faran" skulle hindras att ta över. En motion i frågan inkom 1890 till riksdagen från en konservativ godsägare som framhöll att *"...samhället måste motarbeta arbetarnas strävan att sluta sig till socialistiska och andra samhällsupplösande läror, hvilka alltmer spridas och synas avse att slita alla hittills i allmänhet för heliga ansedda plikter mot Gud, nästan och fäderneslandet"* (Malmberg 1975, s. 19). Det gällde att bereda arbetarna en tryggad ställning, enligt motionären.

KOLONISATIONEN INLEDS

1891 lades den proposition fram till riksdagen som skulle leda till att kolonisationen startade. Den föreslog kolonisation av kronoparkerna endast i Norrbotten och motiveringen var att tillgången på odlingsmark var ganska liten på andra håll än i Norrbotten.

1894 inleddes den legala kolonisationen med att s k skogstorp anlades på kronoparkerna i Norrbottens län. Det skulle dröja 10 år tills kolonisationen startade i Västerbotten och först 1909 uppläts s k odlingslägenheter i de övriga norrlandslänen och Kopparbergs län. Störst omfattning kom kolonisationen av kronoparkerna i Norrbotten att få. (Bergström 1979)

UPPLÅTELSEFORMER

Ett antal olika upplåtelseformer förekom på kronoparkerna.

Skogstorp och odlingslägenheter - uppläts huvudsakligen där det ansågs vara fördelaktigt för kronoparkens vård och bevakning.

Kolonat - syftet var att befrämja uppkomsten av jordbruk och egna hem. Möjlighet fanns att förvärva kolonaten med äganderätt.

Kronotorp - skogsbrukets behov av arbetskraft skulle säkras. Grundtanken var att lämpliga personer skulle bli kronans arrendatorer. (Thåqvist 1985)

KRONOTORPARNA

Förändringar av bestämmelser och författningar genom tiderna

"Till kronotorpare må antagas svensk medborgare, som gjort sig känd för sparsamhet, nykterhet och hederlig vandel samt prövas äga goda personliga förutsättningar för upparbetande och drivande av ett mindre jordbruk. Företräde skall lämnas skogsarbetare bland ortens befolkning"

Detta citat är ett utdrag ur en kungörelse från 1929 (Malmberg 1975, s. 9). Enligt **1929 års författning** skulle ovanstående förutsättningar råda för att få tillstånd att upplåta ett kronotorp. I stadgarna fanns såväl rättigheter som skyldigheter. Upplåtelsevillkoren är alla hämtade från Bergströms avhandling (1979).

Utdrag av skyldigheterna:

...att inom tre år uppodla minst en hektar samt ytterligare en hektar under var och en av de därpå följande två treårsperioderna

...att inom föreskriven tid uppföra bostadshus och uthus (vanligen inom 7 år)

...att från och med det sextonde året från första upplåtelsen betala en årlig arrendeavgift motsvarande 3,6 % av utbetalat byggnadsbidrag och odlingsmarkens värde

...att hålla byggnaderna brandförsäkrade till deras fulla värde för kronans räkning

Utdrag ur rättigheterna:

...att vara befriad från arrendeavgift under de första femton upplåtelseåren

...att erhålla högst 750 kronor i odlingsbidrag utan återbetalningsskyldighet

...att erhålla högst 2000 kronor i byggnadsbidrag
 ...att erhålla byggnadsvirke, hägnads- och gagnvirke samt erforderlig skogsfång till bränsle
 ...att erhålla bete på anvisat område för vinterfödda hästar och nötkreatur
 ...att ha rätt att jaga på torpet utom beträffande älg samt efter medgivande från domänstyrelsen rätt att jaga och fiska utan avgift inom begränsat område på angränsande kronopark

Upplåtelse av kronotorp skulle bara få ske där staten behövde tillskott av fasta arbetare. Baktanken var att staten skulle vara förberedd på den spådda utvecklingen mot ett intensivare skogsbruk.

I slutet av 1930-talet igångsattes arbetet med att utveckla en ny kolonisationsform. Denna gång underströk man att det faktiska behovet av arbetskraft skulle styra upplåtandet av torp. Domänstyrelsen hade nämligen insett att de torpare som ej fått tillräckligt med arbete i skogen hade haft svårt att klara sig. Arbetet ledde så småningom fram till **1943 års författning**. Den största förändringen här var att kronotorparen och domänstyrelsen vid upplåtande av torp skulle skriva på ett sinsemellan bindande arbetsavtal. Torparen var skyldig att åta sig arbete till avtalad lön och domänverket skulle garantera torparen arbete. Detta möttes av hård kritik. Representanter för torparekåren befarade att kronotorparna genom kontraktet om arbetsplikt skulle bli en "statens statarekår". Man ville inte att arbetet skulle regleras med avtal. En ytterligare förändring från 1929 års författning var att torpare på äldre lägenheter som accepterade att deras torp överfördes till 1943 års författning blev berättigade att få sina byggnader upprustade av kronan. Detta ledde till en omfattande sanering av kronotorp under 40- och början av 50-talet.

Efter andra världskriget förändrades situationen på arbetsmarknaden drastiskt. Plötsligt fanns det gott om jobb och de expansiva sektorerna inom näringslivet ropade på arbetskraft. Myndigheternas syn på kolonisationen påverkades av den nya situationen på arbetsmarknaden och funderingar kring kolonistörernas framtid mynnade i **1950 års författning**. Inga villkor för nyupplåtelse fanns med utan denna kom endast att handla om ändringar i bestämmelserna för alla typer av äldre kronolägenheter, däribland kronotorp som ej hade överförts till 1943 års författning. I stora drag gick författningen ut på att underlätta för staten att lägga ner lägenheter som ej behövdes för att trygga tillgången på arbetskraft. De lägenheter som blev kvar skulle få förbättrade villkor, bland annat skulle höga bidrag till ombyggnationer utbetalas. Målet var att bostäderna skulle uppfylla kraven på att vara rymliga och hälsosamma.

I och med 1950 års nya bestämmelser började avvecklingen av kolonisationsverksamheten (Bergström 1979). Ytterligare en anledning till avvecklingen var att domänverket ansåg att de ej behövde så mycket stationär arbetskraft längre, eftersom kommunikationerna hade förbättrats och skogsbilvägar kom till. Av annan åsikt är däremot Thåqvist (1985) som hävdar att den omfattande avvecklingen måste ha begränsat sig till Norrbottens län, det län Bergström huvudsakligen studerat. Enligt Thåqvist rådde tvärt om en stor aktivitet i början av 50-talet, vad gäller byggnationer och nyodlingsverksamhet i övriga Norrland.

Levnadsvillkor

För den fattiga delen av befolkningen fanns på den tiden inte många alternativ till ett drägligt liv och leverne. Människorna som blev kronotorpare lockades av kolonisationspropagandans löften om möjligheten att få ett " eget hem" och att få tillhöra den fasta skogsarbetarestammen på kronoparkerna. Dock blev verkligheten en annan.

Torpen uppläts ofta på för jordbruk tämligen värdelös mark. I Thåqvists bok (1985) berättas om en besviken torpare som lagt alla sina sparade pengar på ett torp där han inte ens kunde få potatisen att växa. Han hade av revirförvaltaren blivit tilldelad frostländig, grund torvmark på stenig botten. Ett hundratal meter från hans torp växte granskog med god, odlingsvärd, mullrik jord. Detta är ett tydligt tecken på att det ansågs vara dålig förvaltning av kronans skogar att anlägga kolonat och kronotorp på produktiv skogsmark.

Hoppet om en försörjning från skogsarbete grusades också det för de flesta. Från början av kolonisationsepoken hade det statliga skogsbruket få arbetstillfällen att erbjuda. Arbetare utanför parkerna konkurrerade om de arbetstillfällen som fanns, speciellt vinterns avverkningsarbeten. På sommaren var det arbetsamt och hektiskt. Det skulle sås och skördas; torparna måste dessutom fullgöra de kontrakterade odlings- och byggnadsarbetena. Sommaren var också det tillfälle som fanns till extra arbetsförtjänster.

De viktigaste förutsättningarna för att torparna skulle få en säker bärgning var att de snabbt kunde uppodla jorden samt att de kunde erbjudas stadiga arbetsinkomster av det statliga skogsbruket. Som beskrivits ovan uppfylldes inte dessa förutsättningar, med den följd att torparna och deras familjer levde under mycket knappa förhållanden. Detta kunde leda till att arrenderätten såldes på exekutiv auktion och torparna blev tvungna att lämna sina hem, som de med stor möda hade byggt upp. De bekymmersamma sociala förhållandena de levde under tvingade fram en organisation tillsammans med övriga kronoarrendatorer. 1930 bildades i Vilhelmina Sveriges kronotorpare- och kolonistförbund, SKKF. Genom SKKF fick arrendatorerna möjlighet att föra fram sina problem och önskemål till ansvariga myndigheter och statsmakten. Klyftan var dock fortfarande stor mellan torparen och "överheten". Många är de kronotorpare som vittnat om den skräck de kände när domänverkets män kom på besök. Höll de sig inte väl med herrarna kunde det hända att de blev vräkta från sina torp. Nej, bäst var att buga och bocka och att aldrig säga emot.

Under 30-talet skedde en viss förbättring av torparnas försörjningssituation, p g a att domänverket ökade sin egen avverkning kraftigt. Detta ledde till jämnare arbetsinkomster och tillsammans med förbättrad odlingshjälp kunde jordbruket på torpet utvecklas; torparna fick en tryggare tillvaro. Sysselsättningen på kronoskogarna, och därmed arbetsinkomsten, skulle öka ytterligare för att kulminera under andra världskriget. (Bergström 1979)

Och om de ville lämna sina torp...

En av de frågor som fått kronotorparna att känna sig utnyttjade av staten är hur deras nedlagda arbete på torpet skulle värderas om de flyttade från sina torp. Det handlade ofta om att lämna en plats där man i många år offrat själ och hjärta för att få en dräglig tillvaro. Hus och ladugårdar hade byggts upp från grunden och den ofta eländiga marken runt omkring hade de lyckats odla upp.

Före 1948 fanns överhuvudtaget inga bestämmelser för hur det nedlagda arbetet skulle värderas vid en eventuell avflyttning från torpet. Jägmästaren på reviret var den som bestämde värdet och det hände att torparna inte fick någon ersättning alls. Något flyttningsbidrag existerade heller inte.

Efter 1948 års kronolägenhetsutredning blev villkoren något bättre. *"Värderingen av såväl material som arbete skall ske efter prisläget vid tiden för arbetets utförande..."* (Thåqvist 1985, s. 39). Det blev dock lite si och så med den saken och de flesta ansåg fortfarande att det värderades för snålt. Dessutom fick de betala för den värdeminskning som skett på grund av "förslitning å kronolägenheten". Det verkar också ha varit regel att alla tidigare utbetalda bidrag, till exempel odlingsbidrag, skulle betalas tillbaka vid en eventuell avflyttning (Malmberg 1975). Då spelade det ingen roll att pengarna utbetalats "utan återbetalningsskyldighet" 40 år tidigare.

Det skulle dröja till 1980 innan regeringen kom med positiva nyheter i frågan. Industridepartementet beslutade då om att arrendatorns insats från och med 1952 skulle uppräknas enligt riksskatteverkets anvisningar. Tyvärr måste man väl säga att dessa bestämmelser kom några decennier för sent. Det borde ha varit självklart redan från början att torparna skulle få känna att deras slit på torpen varit värt något.

De sista tappra torparna?

Ännu vid början av 1970-talet var ca 600 kronotorp bebodda (Malmberg 1975). Av de tappra arrendatorerna var det dock bara ett fåtal som hade arbete och kreatur. Enligt en enkätundersökning bland SKKF:s medlemmar hade de flesta en önskan om att få friköpa sina torp, men de tyckte det var alltför kostsamt. Från SKKF:s sida var man också nervös för att domänverket genom en redan upprättad författning skulle försvåra eller omöjliggöra överlåtelser till efterkommande, en oro som det sedan har visat sig att de hade fog för.

I juli 1974 mottar SKKF en skrivelse från domänverkets distriktskontor i Umeå (Malmberg 1975, s. 13). Där står bland annat att *"...torpinstitutionen som sådan är dock en avvecklingsverksamhet. Torpen passar helt enkelt inte in i det nutida skogsbruket. Överlåtelse till son eller dotter blir därför ytterst sällan aktuell. Upplåtelse som jordbrukslägenhet är möjlig men årsavgiften blir då betydligt högre än för en torpupplåtelse och byggnaderna skall underhållas av arrendatorn utan statsbidrag."* I Malmbergs bok (1975) finns åtskilliga levnadsberättelser som utgör bevis för domänverkets motvilja att låta torparna friköpa eller låta torpen gå i arv.

SLUTORD

"Men - kronotorparen/arbetaren var och är ändå bara en utbytbar del - en produktionsfaktor i det stora maskineriet. Något värde som människa i gemenskapen hade kronotorparen/arbetaren aldrig." (Malmberg 1975, s. 260)

Ovanstående citat speglar tydligt hur den lilla människan kände sig utnyttjad av domänverket. Fattiga och arbetslösa lockades de att bosätta sig i den svenska statens skogar, och fattiga och mer eller mindre arbetslösa levde de också på torpen. Förutsättningarna för att klara sig som nybyggare var i det närmaste obefintliga. Frågan är om inte projekt kolonisation av kronoparkerna kan ses som ett misslyckande från statens sida. Visst fick man arbetskraft till sina skogar och visst skedde nyodling på marker som annars skulle ha stått obrukade, men resultatet blev inget bestående. De flesta kronotorpare förmåddes under 1960-talet att lämna sina arrenden. Många av torpen revs, medan andra bara fick stå och förfalla; omsorgsfullt uppodlad mark växte igen.

Avslutningsvis några ord från kronotorparehustru Hanna Westberg på Bränna, Anundsjö. Dessa ord får oss att förstå att stoltheten var något som aldrig övergav torparna, trots det sätt de behandlades på. *"Vi tvingades lämna det vi själva skapat med kärlek och hårt arbete under en mansålder. Men vi måste även förlika oss med den tanken. Ingen kan ta ifrån oss våra minnen och vår stolthet - inte ens domänverket."* (Malmberg 1975, s. 211)

LITTERATUR

- Bergström, S O. (1979). Kolonisationen på kronoparkerna i Norrbotten 1894-1950. Akademisk avhandling. Samhällsvetenskapliga fakulteten, Umeå universitet.
- Ebeling, F. (1959). Domänverket och norrlandsfrågorna. I: Arpi, G. Sveriges skogar under 100 år, del 2. s. 612-638. Domänverket. Stockholm.
- Malmberg, B. (1975). Kronotorpens folk. LTs förlag. Stockholm.
- Thåqvist, D. (1985). Kronotorp i Mellersta Norrland under åren 1880-1980. Förf. Östersund.